

Z čoho sa skladá svet?

Od atómov ku kvarkom

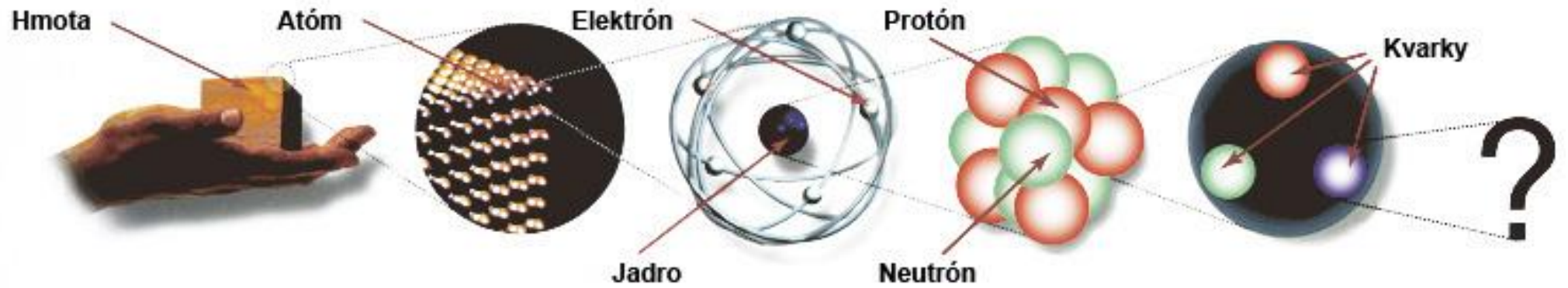
Adela Kravčáková,

Katedra jadrovej a subjadrovej fyziky,

Ústav fyzikálnych vied,

Prírodovedecká fakulta UPJŠ v Košiciach

70 rokov CERN - Inšpirácia pre budúcnosť
Košice, 19.6.2024

Fyzika elementárnych častíc

- základné stavebné bloky hmoty
- sily, ktoré medzi nimi pôsobia
- čo dnes vieme – štandardný model
- ako študujeme mikrosvet

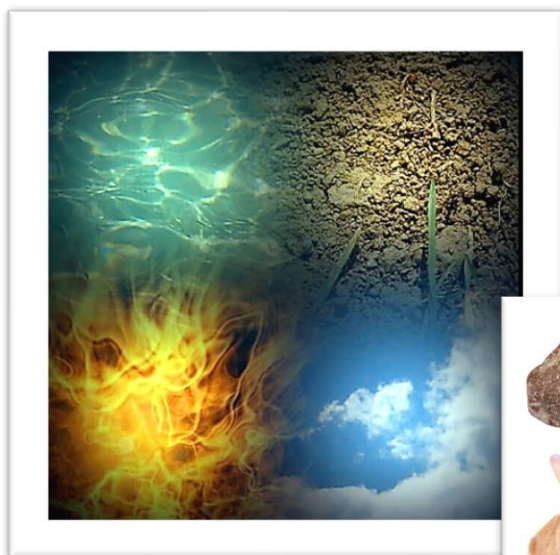

Z čoho sa skladajú veci?

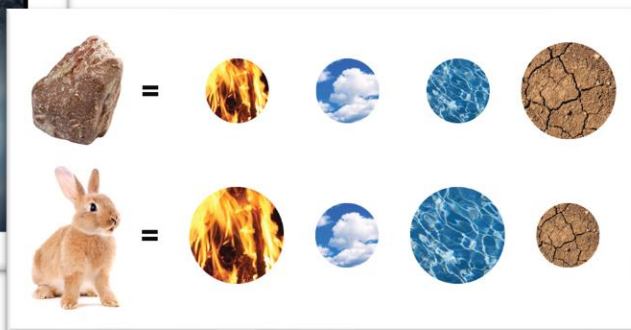
Základné stavebné bloky hmoty

- jednoduché
- nedeliteľné
- „elementárna“ častica - nemá žiadnu vnútornú štruktúru, t.j. neskladá sa z ešte menších zložiek

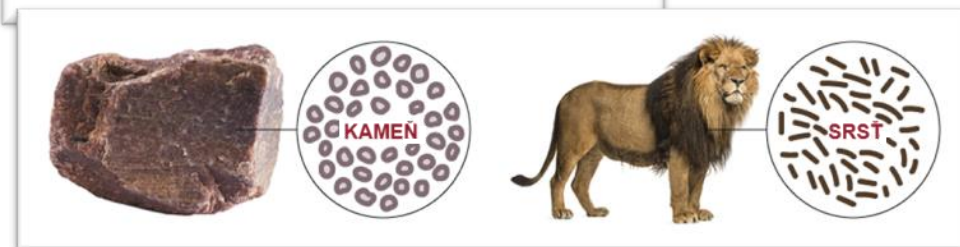
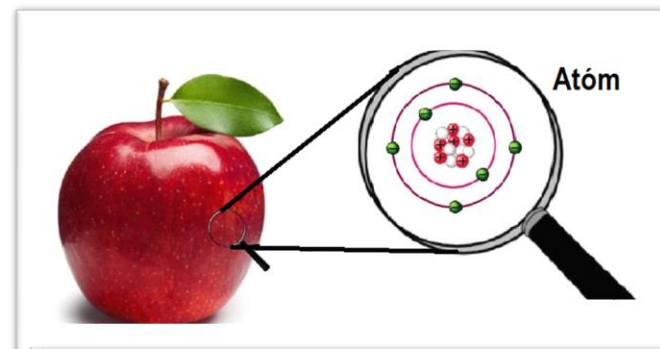
Staroveké Grécko – štyri živly:

voda
zem
oheň
vzduch

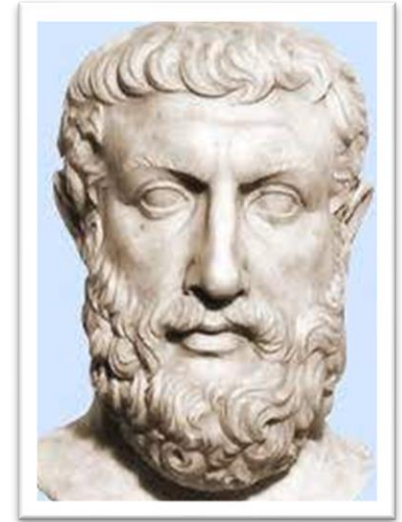

Démokritos – atómy:

Staroveký grécky filozof Démokritos (V. storočie pred n. l.) navrhol myšlienku atómov

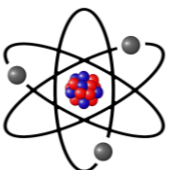
„Koľkokrát sa dá jablko rozkrojiť na polovicu“?

nakoniec dospejeme ku kúsku, ktorý už nie je deliteľný - tento imaginárny kúsok nazval „**atóm** - **nedeliteľný**“.

$$\left(\frac{1}{2} \right)^{30} = 0.93 \cdot 10^{-10}$$

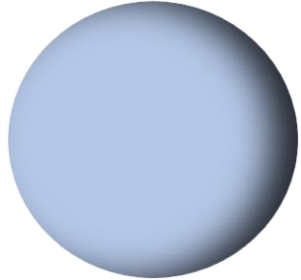
veľkosť jablka $\sim 0,1 \text{ m}$, veľkosť atómu $\sim 0,0000000001 \text{ m} = 10^{-10} \text{ m}$

Počet prekrojení na polovicu potrebný na zredukovanie jablka na veľkosť atómu je 30.

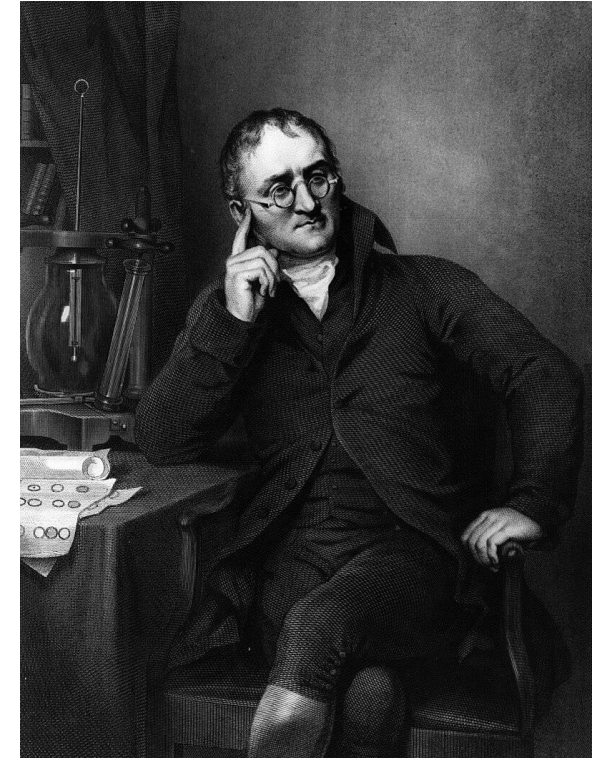
Základné stavebné bloky hmoty

Všetka hmota sa skladá z molekúl a molekuly z ďalej nedeliteľných **atómov**.

Všetky atómy daného prvku sú identické.

Dalton, 1803

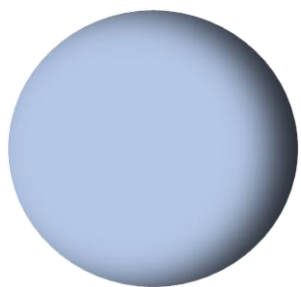
John Dalton
1766 - 1844

obr.: wiki

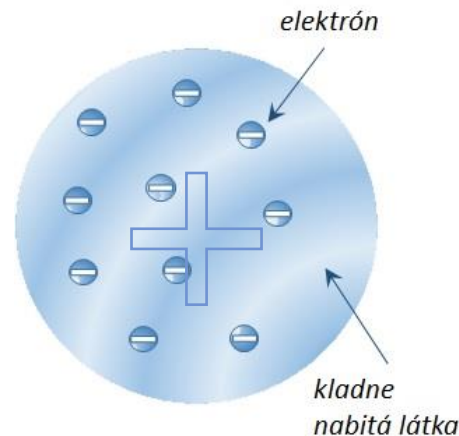
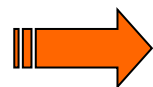
Základné stavebné bloky hmoty

Prvá pozorovaná elementárna častica – **elektrón**.

Má atóm vnútornú štruktúru?

Dalton, 1803

Thomson, 1897

pudingový model atómu
kladný „puding“ so zápornými
hrozienkami - elektrónmi

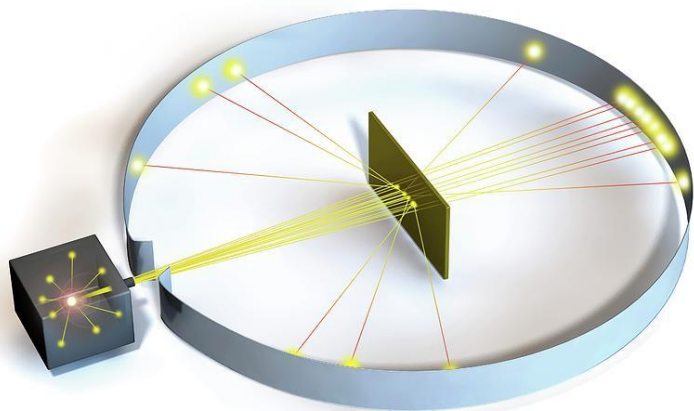

Joseph John Thomson
1856 - 1940

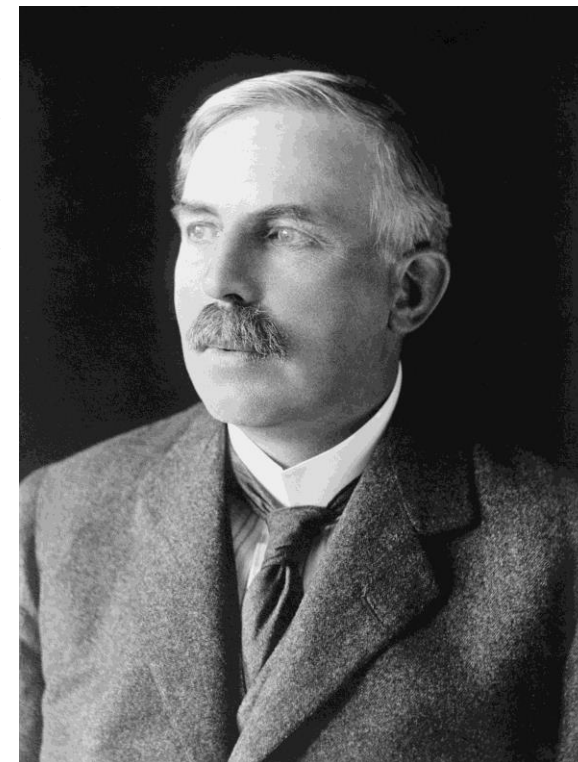
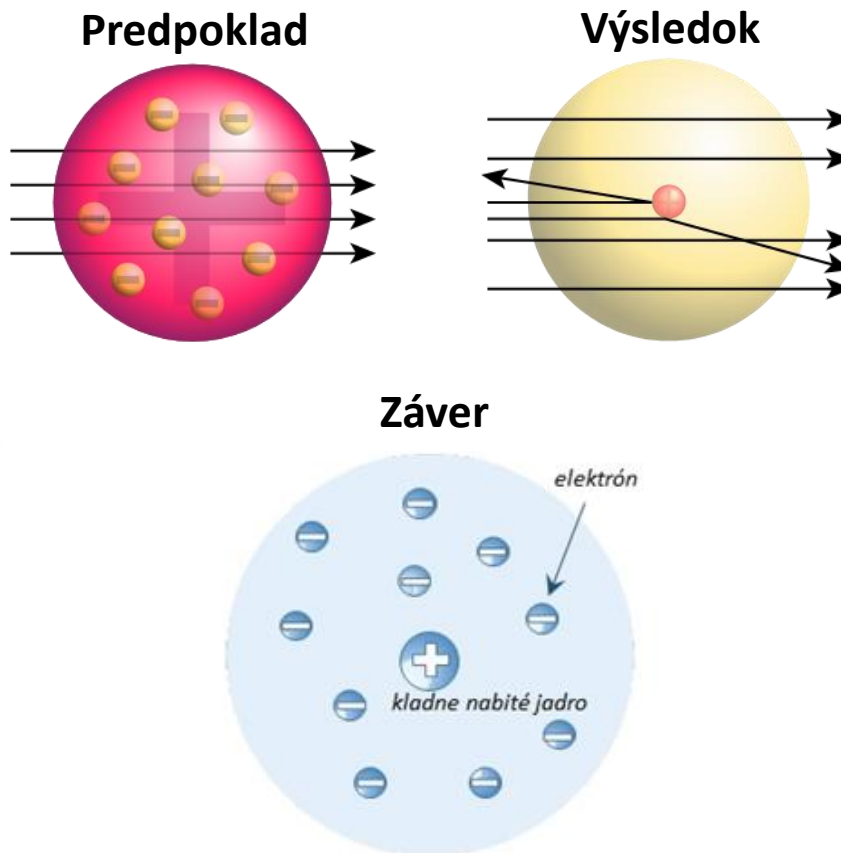
obr.: wiki

Základné stavebné bloky hmoty

experiment

- projektil - *α častice*
- terčik – *zlatá fólia*
- detektor – *fotocitlivá vrstva*

Rutherford, 1911

planetárny model atómu

uprostred malé, husté, kladné jadro
s oblakom obiehajúcich ho záporných elektrónov

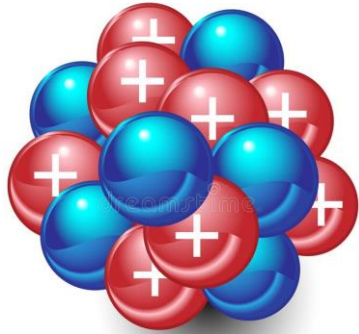
Ernest Rutherford

1871 - 1937

obr.: wiki

Základné stavebné bloky hmoty

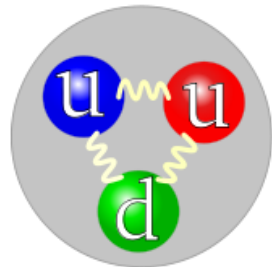
Jadro atómu:

kladné protóny, 1836-krát hmotnejšie ako elektróny (*Rutherford, 1917*)

neutrálne neutróny, podobne hmotné ako protóny (*Chadwick, 1935*)

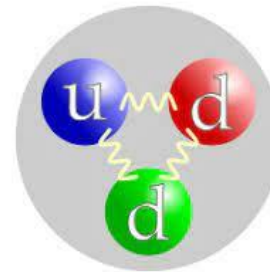
Dajú sa subatomárne častice ešte deliť?

- Elektróny už nie
- Protóny a neutróny áno, skladajú sa z **kvarkov**

Protón

z dvoch **u** kvarkov
a jedného **d** kvarku

Neutrón

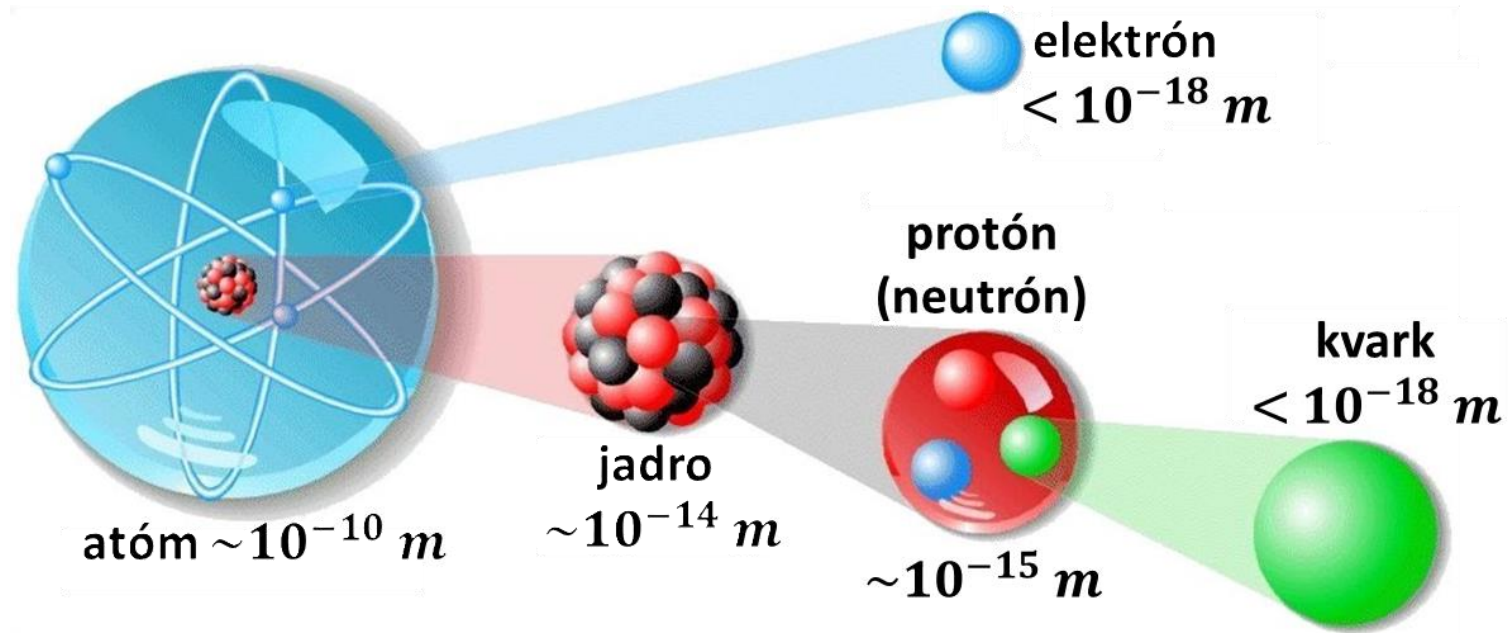
z dvoch **d** kvarkov
a jedného **u** kvarku

Základné stavebné bloky hmoty

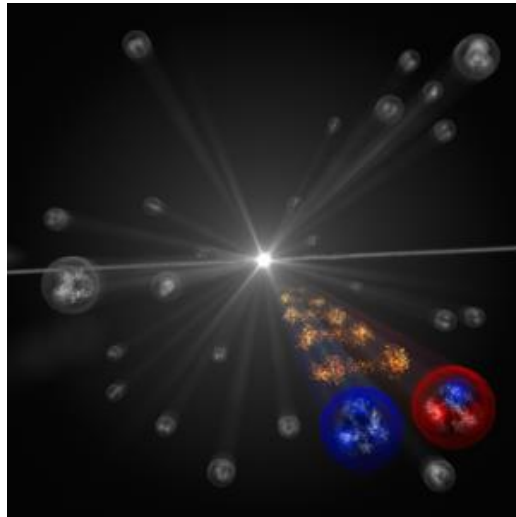
Ak by **protón** mal priemer **1 cm**:

- *kvark a elektrón by bol menší ako hrúbka vlasu*
- *priemer atómu by bol väčší ako dĺžka 30 futbalových ihrísk*

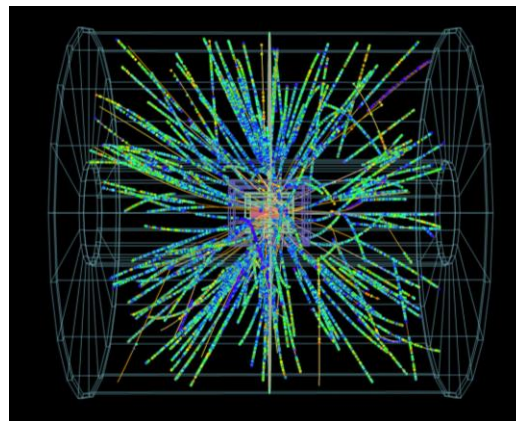
99,999999999999 % atómu → prázdny priestor

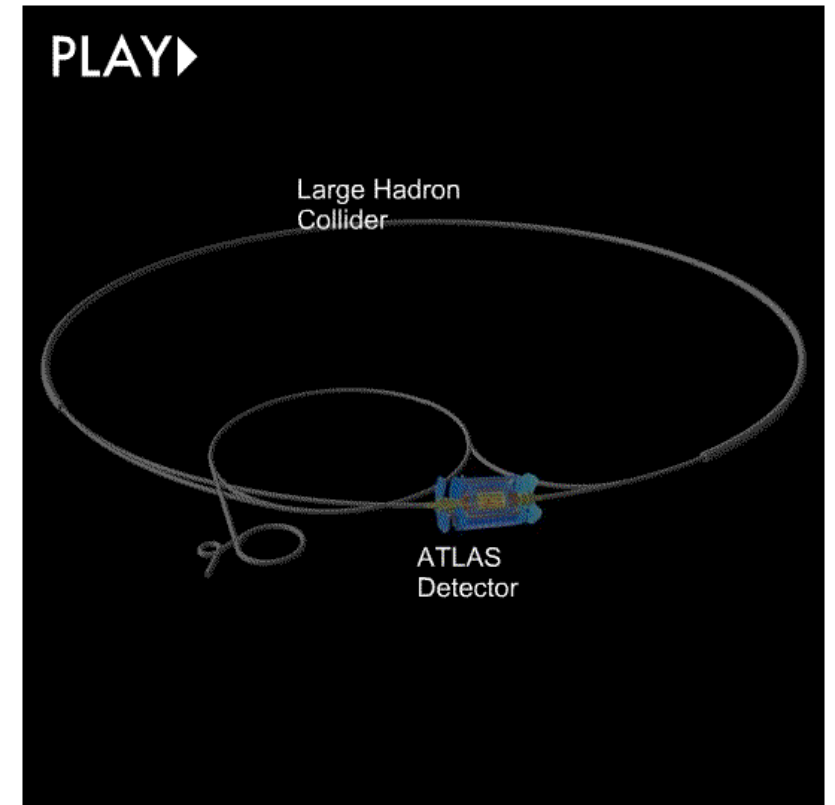
Ako študujeme mikrosvet?

Vytvárame zväzky častíc
a zrážame ich
(**urýchľovače**)

Pozeráme sa,
čo nám v zrážke
vzniklo (**detektory**)

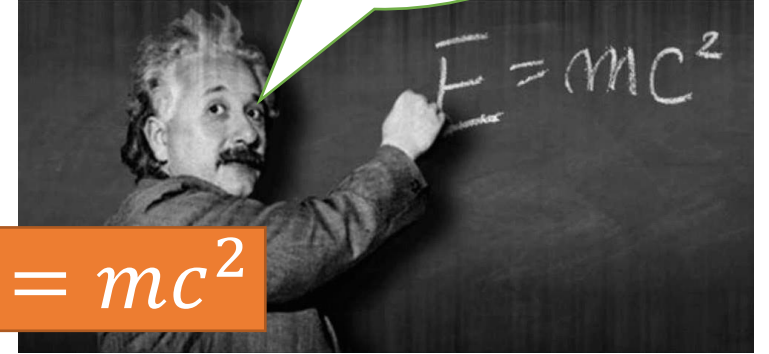

Fyzikálna idea?

Vytváranie hmoty zväčšovaním energie

V urýchľovačoch dodávame časticiam, ktoré urýchľujeme, energiu.

V detektoroch pozorujeme vytvorenú hmotu.

$$E = mc^2$$

Zrážaním ľahších častíc s dostatočnou **energiou** môžeme vytvoriť nové častice, ktoré sú **ťažšie** ako tie pôvodné!

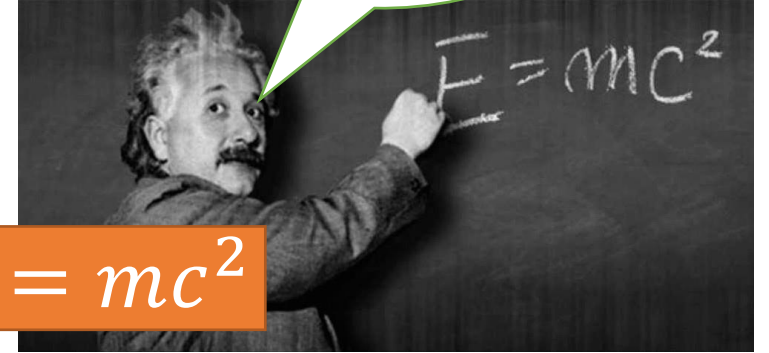
Fyzikálna idea?

Vytváranie hmoty zväčšovaním energie

V urýchľovačoch dodávame časticiam, ktoré urýchľujeme, energiu.

V detektoroch pozorujeme vytvorenú hmotu.

Hmota je iba
forma
energie

$$E = mc^2$$

Umožnenie pohľadu do vnútornej štruktúry častíc

Zvýšenie energie zníži vlnovú dĺžku

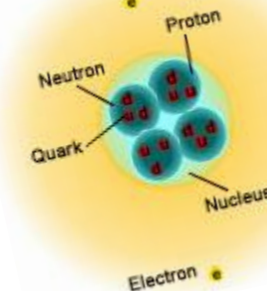
$$\lambda = \frac{hc}{E}$$

Viditeľné svetlo
 $\lambda = 400 \rightarrow 700 \text{ nm}$

X-lúče
 $\lambda = 0.01 \rightarrow 10 \text{ nm}$

Urýchľovače častíc
 $\lambda < 0.01 \text{ nm}$

Časticové ZOO

V polovici 20. storočia bolo takto objavených **niekoľko stoviek** „elementárnych“ častíc.

Všetky nové častice sa **veľmi rýchlo rozpadajú**.

Mená častíc: $K, \pi, \Lambda, \Sigma, \eta, \Omega$ ...

Riešenie:

Na elementárnej úrovni to musí byť oveľa jednoduchšie.

Tieto častice sa z niečoho skladajú a až toto niečo je skutočne elementárne.

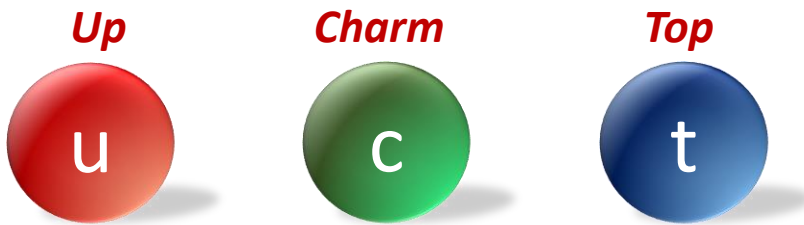
ŠTANDARDNÝ MODEL

Teória elementárnych častíc

Súčasná formulácia dokončená v 70. rokoch 20. storočia,
po experimentálnom potvrdení existencie kvarkov.

Štandardný model - častice hmoty

Kvarky

$$Q(u) = Q(c) = Q(t) = \left(\frac{2}{3}\right)$$

$$Q(d) = Q(s) = Q(b) = \left(-\frac{1}{3}\right)$$

- zlomkový elektrický náboj
- farebný náboj
- najťažší – t-kvark
- samostatne sú nepozorovateľné

Z kvarkov sú zložené hadróny:

- baryóny – 3 kvarky
- mezóny – kvark+antikvark

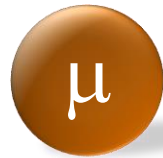
Štandardný model - častice hmoty

Leptóny

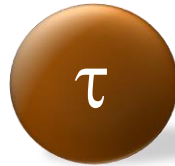
Elektrón

Mión

Tau

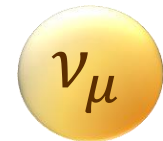

$$Q(e) = Q(\mu) = Q(\tau) = 1$$

*Elektrónové
neutríno*

*Miónové
neutríno*

*Tau
neutríno*

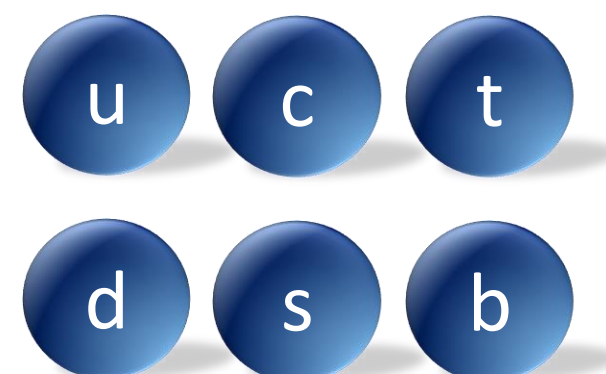
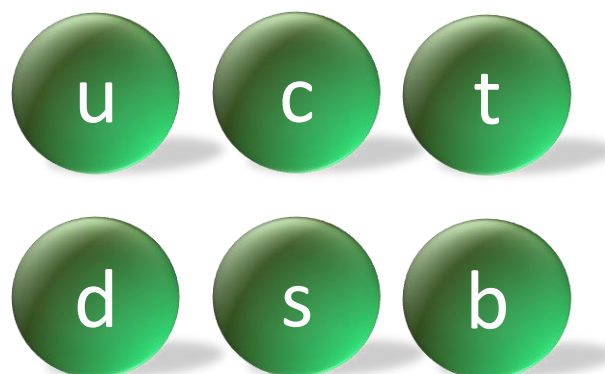
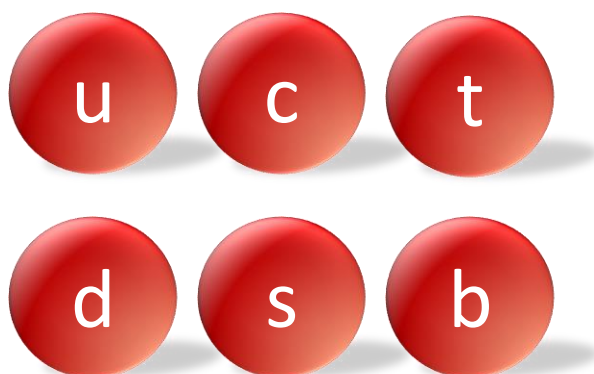

$$Q(\nu_e) = Q(\nu_\mu) = Q(\nu_\tau) = 0$$

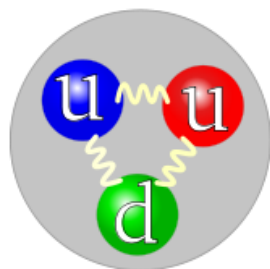
- elektrón, mión, tau – majú elektrický náboj
- 3 neutrína - elektricky neutrálne

Štandardný model - častice hmoty

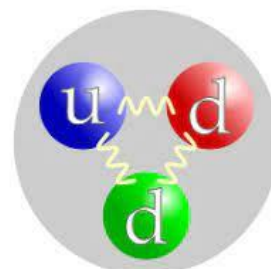
Kvarky existujú v troch rôznych farbách: červená, zelená, modrá

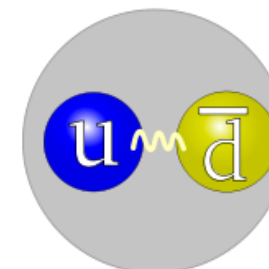
Zložené častice sú biele

Protón

Neutrón

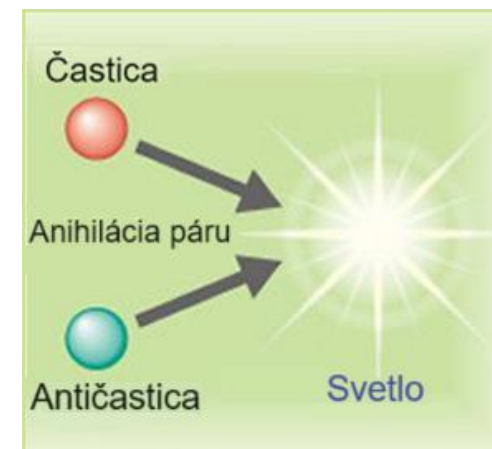
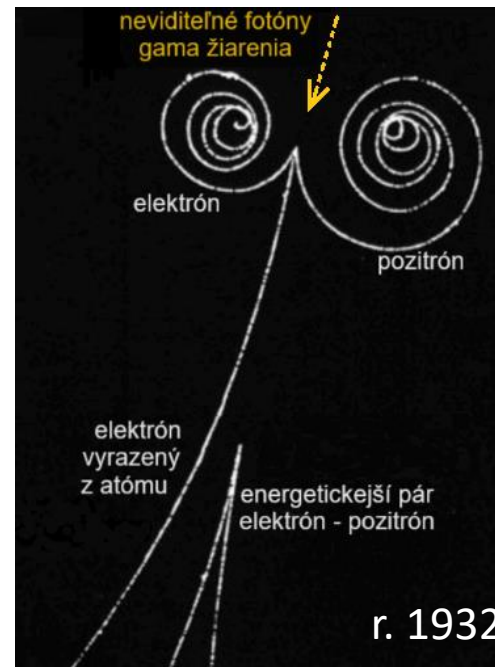
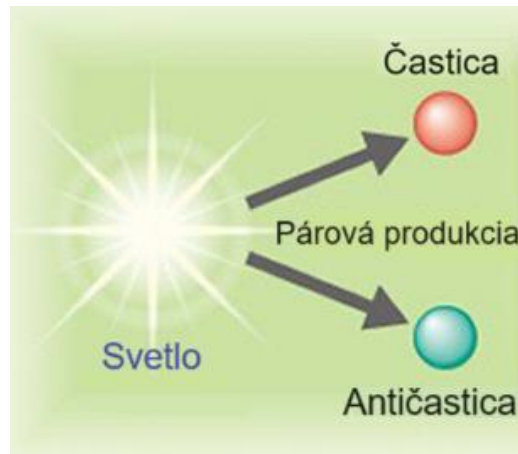
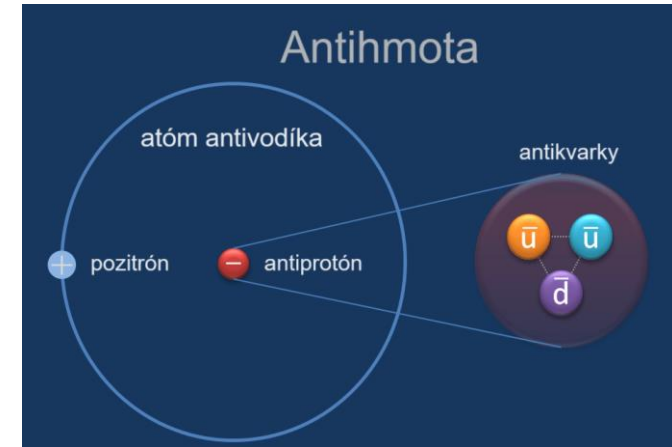
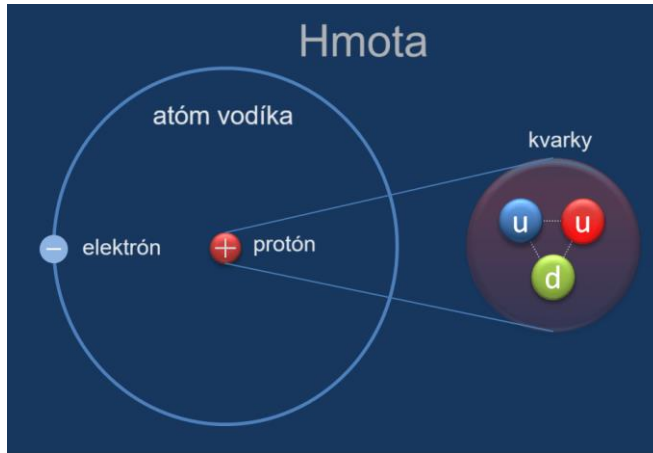

π mezón

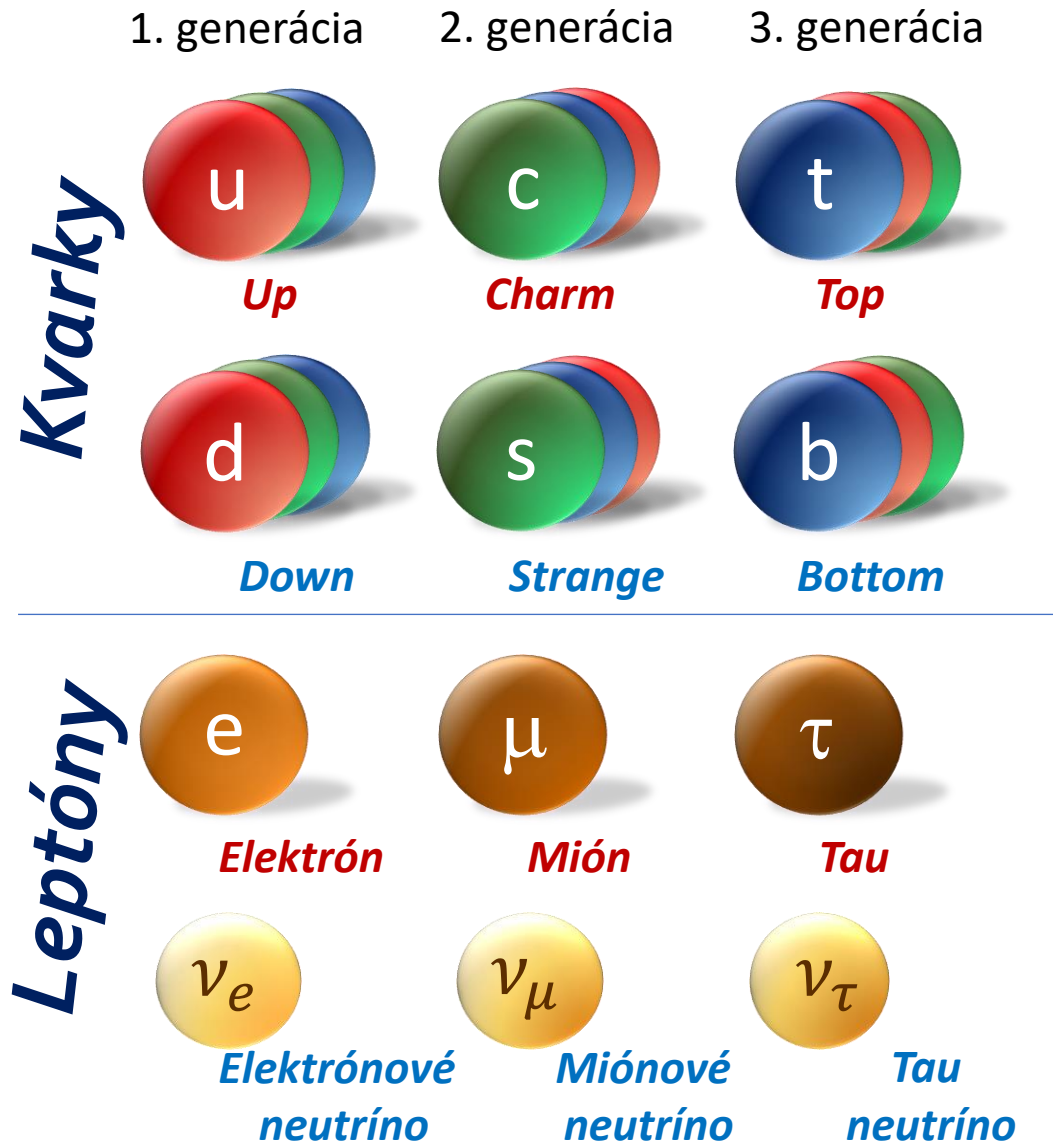
Štandardný model

Antihmota

Antičastica je rovnaká ako častica, má však opačný elektrický náboj.

Štandardný model - častice hmoty

3 generácie častíc

– podľa rastúcej hmotnosti

náš svet – 1. generácia

+ antičastice

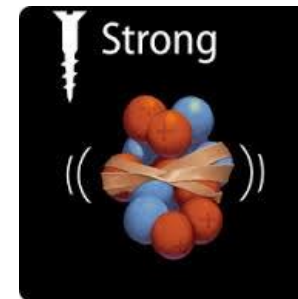
Ale čo drží svet pohromade?

Čo drží svet pohromade?

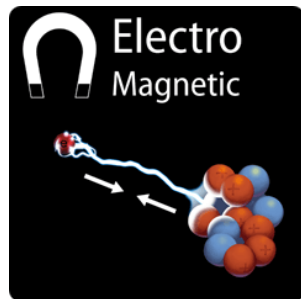
4 základné interakcie:

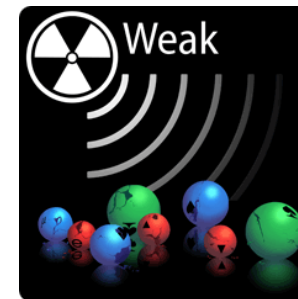
gravitačná

silná

elektro-
magnetická

slabá

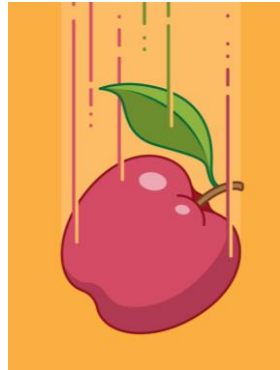
Ako interagujú častice hmoty?

bez vzájomného dotyku, vzájomnou výmenou častíc iného typu - **nosičov**

Interakcia	Výmenná častica	m [GeV/c ²]
Silná	Gluón	0
Elektromagnetická	Fotón	0
Slabá	$W^{\pm}, Z^0$	80,91
Gravitácia	Gravitón	0

Gravitácia

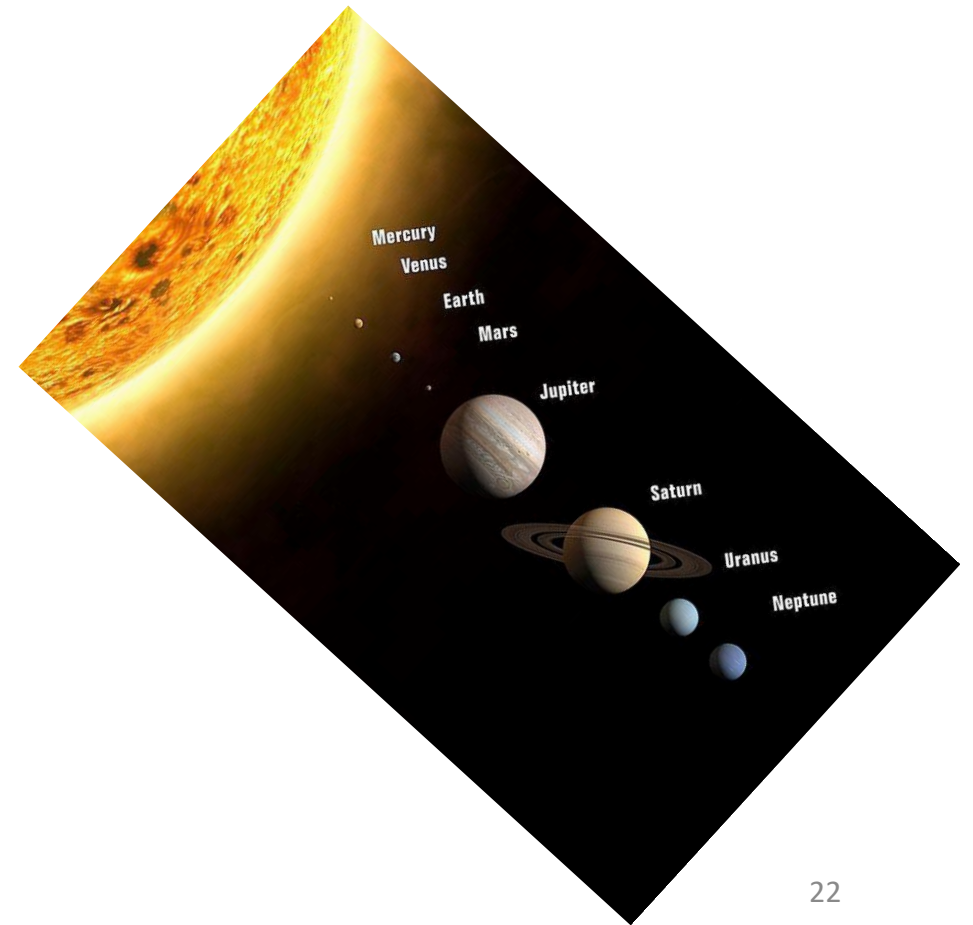
najslabšia interakcia, prítiažlivá
(vo svete elementárnych častíc príliš slabá na exp. skúmanie)

nosič - gravitón

Náboj (zdroj sily): hmotnosť,
t.j. všetky hmotné častice dokážu
interagovať gravitačne

Dosah: ∞

Viazané stavy:
planéty, Slniečna sústava, Galaxie,...

Elektromagnetická interakcia

**silná, príťažlivá aj odpudivá
drží pohromade atóm**

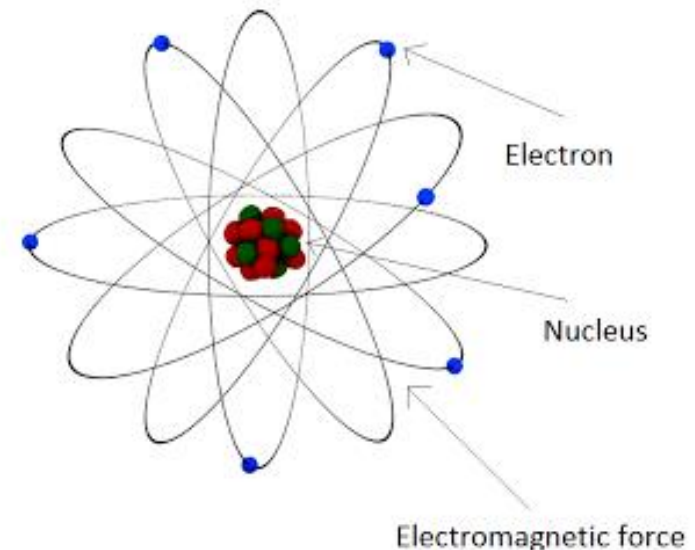
nosič - fotón

rádiové vlny, mikrovlny, svetlo, rtg lúče,...

**Náboj (zdroj sily): elektrický - kladný a
záporný;** všetky elektricky nabité častice
dokážu interagovať elektromagneticky

Dosah: ∞

Viazané stavy: atómy, molekuly, my 😊,...

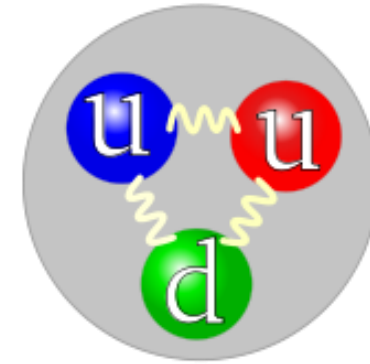

Silná interakcia

veľmi silná

nosič - gluón

má tiež farebný náboj - farba a antifarba

Náboj (zdroj sily): farebný: 3 farby a 3 antifarby; všetky farebne nabité častice dokážu interagovať silno

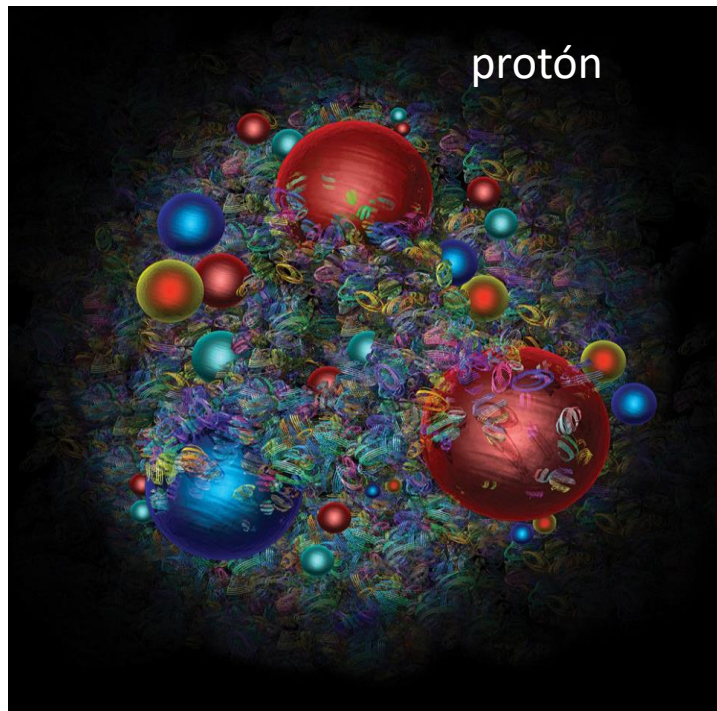
Dosah: $\sim 10^{-15}$ m, krátky dosah – jadro atómu

Viazané stavy: hadróny, atómové jadrá, ...

Silná interakcia

gluón má tiež farebný náboj – na rozdiel od fotónov, gluóny medzi sebou interagujú

Silná interakcia so vzdialenosťou rastie (ako sila pri roztáhovaní pružiny), kvarky a gluóny sú v hadrónoch uväznené

Nemôžeme vidieť
osamotený kvark!

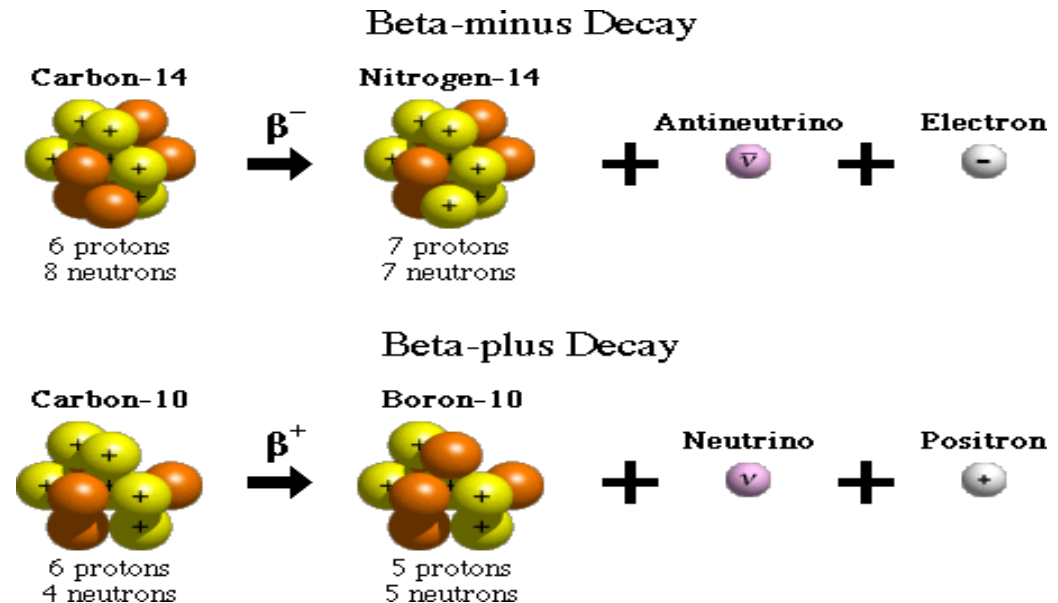
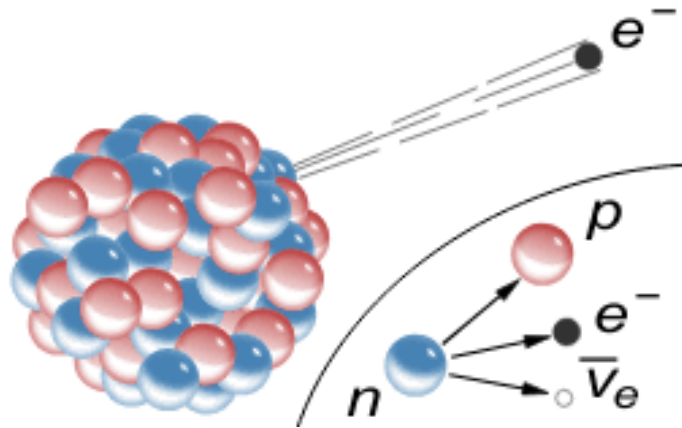
obr.: D.Domingues, CERN

Slabá interakcia

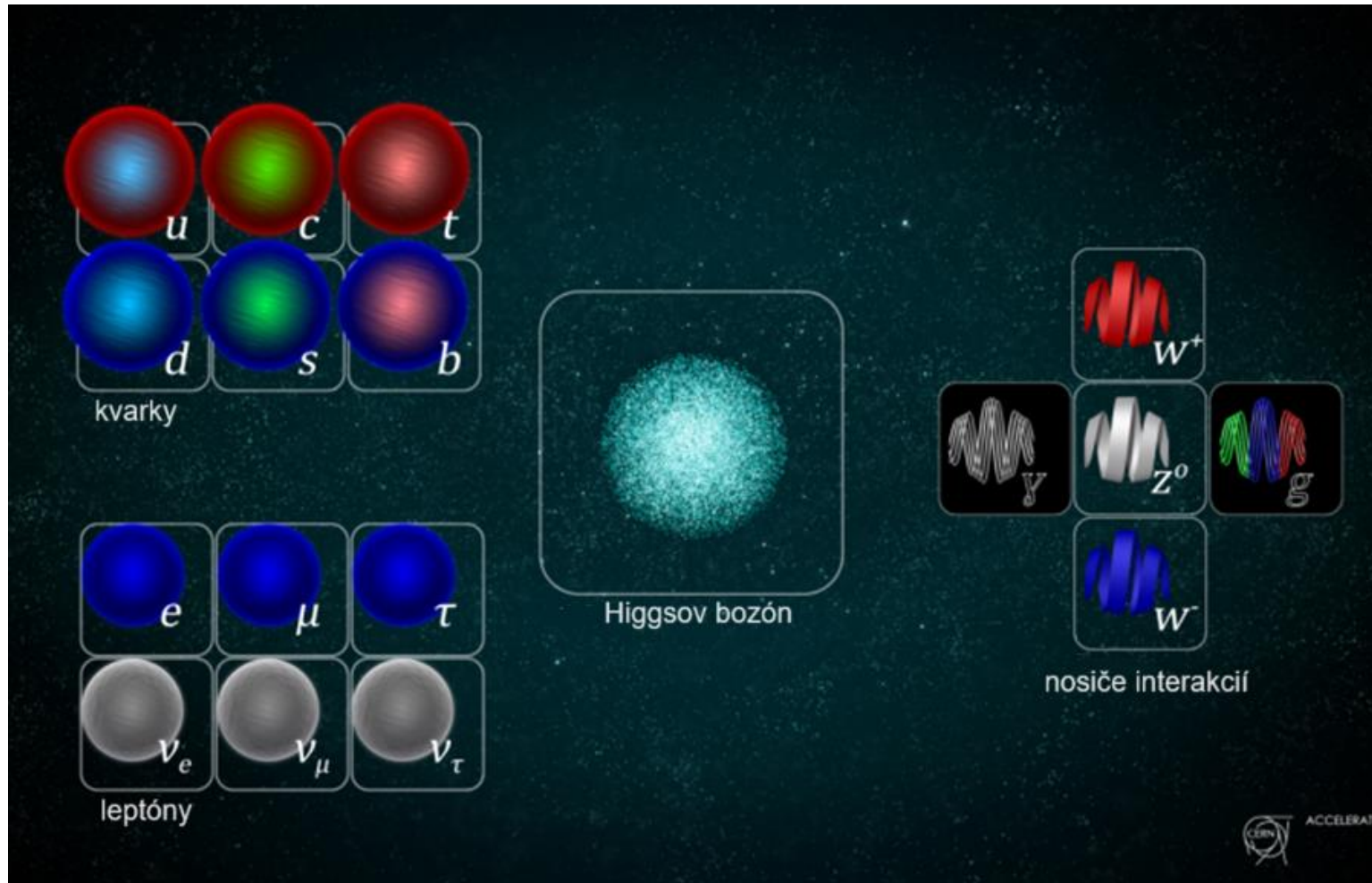
nosiče - W^+ , W^- , Z^0 (ťažké bozóny)

- je zodpovedná za rozpady
- mení typ kvarkov a leptónov

Hmota okolo nás sa skladá z najľahších kvarkov a leptónov, ktoré sa ďalej nerozpadajú

Štandardný model elementárnych častíc

Otvorené otázky:

- Prečo práve 3 **generácie** elementárnych častíc?
- Sú kvarky a leptóny **elementárne** častice?
- Ako získa častica **hmotnosť**?
 $m_{\gamma,g}=0$, $m_t = 340.000 m_e!$
Higsov bozón?

Objav Higsovho bozónu

4. júl 2012

experimenty ATLAS a CMS
na LHC oznámili, že pozorovali
"Higgs-like" bozón
s hmotnosťou okolo 125 GeV.

Ďakujem za pozornosť !